

УДК 373.2.015.31:17 022.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/41-3-44>**Раїса ШУЛИГІНА,***orcid.org/0000-0002-5857-351X**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти**Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова**(Київ, Україна) shulyhina@gmail.com***Софія ДОВБНЯ,***orcid.org/0000-0002-2882-4680**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти**Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова**(Київ, Україна) s.o.dovbnya@npu.edu.ua*

ПЕДАГОГІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В СИТУАЦІЯХ МОРАЛЬНОГО ВИБОРУ: НАУКОВІ ТЕОРІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті порушено актуальні питання проблеми морального виховання і становлення особистості в період дошкільного дитинства, підкріплені аналізом наукових теорій та існуючих на сучасному етапі пріоритетних завдань. Обґрунтовано базові поняття на основі духовно-моральних вчень представників класичної філософії, психології, педагогіки про послідовність становлення, розвитку і формування духовно-моральної особистості як суб'єкта життєвості. Подано характеристики: сучасних підходів до розгляду причинності, що викликає необхідність здійснення дитиною усвідомленого морального вибору та концепції відповідальності особистості за здійснений вибір, у якій важливу роль відіграє інтеграція духовних, соціально-психологічних та психофізіологічних якостей кожної дитини. Акцентовано увагу на періодах, пов'язаних з віковими змінами у когнітивній сфері дошкільника щодо формування моральних суджень та розширення їхнього соціального досвіду; важливості моделі поведінки дорослого – вихователя, батьків, яка сприяє формуванню когнітивного образу і слугує орієнтиром дитині у власному поводженні. Представлено наукову інтерпретацію переходу дошкільника на якісно нові рівні морального розвитку, пов'язаного з процесом дорослішання: уявлення про моральні норми; моральні почуття і мотиви поведінки; звички моральної поведінки; основи соціальної компетентності, що може слугувати стимулом для дитини до активних, відповідальних дій в ситуаціях морального вибору. Окреслено установки щодо важливості налагодження співпраці між суб'єктами освітнього процесу – вихователями, батьками, однолітками для створення відповідної психолого-педагогічної атмосфери комфорту, можливості своєчасного надання дитині допомоги у будь-якій ситуації, в тому числі у ситуації морального вибору; для успіху в спілкуванні, спільній діяльності, прийнятті відповідальних рішень та процесі соціалізації. Запропоновано методи, засоби і форми роботи з дітьми зі стимулювання відповідальної поведінки з наданням переваги ігрової діяльності як провідної, що спонукає дитину до самостійних дій, відповідно до прийнятих правил і стимулює відповідальну поведінку. Окреслено перспективи подальших досліджень з використання вікового та індивідуального потенціалу дошкільників з пошуку нових механізмів стимулювання відповідальної поведінки у ситуаціях морального вибору.

Ключові слова: дитина дошкільного віку, відповідальна поведінка, мораль, моральне виховання, моральний вибір, моральні норми, прийняття рішення, вихователь, батьки, однолітки.

Raisa SHULYHINA,*orcid.org/0000-0002-5857-351X**Ph.D (Candidate of Pedagogical Sciences),**Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool Education**National Pedagogical Dragomanov University**(Kyiv, Ukraine) shulyhina@gmail.com***Sopfia DOVBNIYA,***orcid.org/0000-0002-2882-4680**Ph.D (Candidate of Pedagogical Sciences),**Associate Professor at the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool Education**National Pedagogical Dragomanov University**(Kyiv, Ukraine) s.o.dovbnya@npu.edu.ua*

PEDAGOGICAL ENCOURAGEMENT OF RESPONSIBLE BEHAVIOUR IN PRESCHOOL CHILDREN IN SITUATIONS OF MORAL DILEMMAS: SCIENTIFIC THEORIES AND PROSPECTS

The article raises topical issues of moral education and personality development in the period of preschool childhood drawn from the analysis of scientific theories and current priority tasks at the present stage. The study substantiates basic concepts that are based on the spiritual and moral teachings of the representatives of classical philosophy, psychology, pedagogy on the sequence of formation, development, and formation of the spiritual and moral personality as a subject of life creation. The study reveals the features such as modern approaches to the consideration of causality, which necessitate the child's conscious moral dilemma decision and the concept of individual responsibility for that decision, in which the integration of spiritual, socio-psychological, and psychophysiological qualities of each child plays an important role. It places the emphasis on the periods associated with age-related changes in the cognitive sphere of the pre-schooler regarding the formation of moral judgments and the expansion of their social experience; the importance of the model of adult behaviour, specifically, the educator, parents, which contributes to the formation of cognitive image and serves as a guide for the child in their own behaviour. The article presents the scientific interpretation of the transition of a pre-schooler to qualitatively new levels of moral development associated with the process of growing up which are as follows: the idea of moral norms; moral feelings and motives for behaviour; habits of moral behaviour; basics of social competence, which can serve as an incentive for the child to take active, responsible actions in situations of moral dilemma choice. It outlines the importance of establishing cooperation between the subjects of the educational process who are educators, parents, peers to create an appropriate psychological and pedagogical atmosphere of comfort, the possibility of timely assistance to the child in any situation, including in a situation of moral dilemma choice; for success in communication, collaborative activities, responsible decision-making and the process of socialization. The study suggests the methods, means, and forms of work with children on stimulation of responsible behaviour with the preference of game activity as the leading one that encourages the child to independent actions to follow the accepted rules and encourages responsible behaviour. Further research is needed in the use of age and individual potential of pre-schoolers to find new mechanisms to stimulate responsible behaviour in situations of moral dilemma choice.

Key words: preschool child, responsible behaviour, morality, morale ducation, moral dilemma choice, moral norms, decision making, educator, parents, peers.

Постановка проблеми. Проблеми у сфері духовного життя на сучасному етапі постають достатньо гостро. Ознаками такого становища є деформація моральних основ, поширення байдужості й жорстокості, зокрема у середовищі зростаючого покоління. Протидіяти розповсюдженню негативних явищ, утверджувати загальнолюдські цінності спроможні ті особистості, для яких морально значущі способи поведінки є особистою потребою й професійним обов'язком і це – вихователі. Реалізація ними цих завдань, пов'язаних з моральним вихованням дітей дошкільного віку вимагає неабиякої концентрації зусиль, проявів фахових компетентностей тощо. Тому низкою державних документів, зокрема Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базовим компонентом дошкільної освіти в Україні (нова редакція), як основи функціонування освіти, у тому числі дошкільної, визначено пріоритетність морально-соціального розвитку дітей, духовних цінностей, соціально-громадянського обов'язку кожної особистості.

Існуючи у світлі загальнодержавних пріоритетів завдання, викликають необхідність розвитку у дошкільників soft skills, формування здатності критично мислити, здійснювати самостійний вибір і відповідати за свої дії та їх наслідки, виявляти гідність, повагу і гуманне ставлення

до навколишнього. Важливо, щоб діти здобули вміння узгоджувати індивідуальні інтереси з інтересами суспільства, а моральний вибір якраз є оптимальним способом такого узгодження, тому педагогічне стимулювання і можливість реалізації самостійного морального вибору дошкільників стає одним із важливих освітніх завдань сьогодення. Проте кількість розробок щодо глибинного обґрунтування порушеної проблеми, забезпечення шляхів педагогічного стимулювання відповідальної поведінки старших дошкільників у ситуаціях морального вибору недостатня.

В основу концепції нашого дослідження покладені праці науковців класичної філософії, психології, педагогіки про послідовність становлення, розвитку і формування особистості як суб'єкта життєтворчості на основі духовно-моральних вчень.

Аналіз досліджень. Філософські аспекти порушеної проблеми беруть початок з сивої давнини, проте сучасні науковці залишаються не менш зацікавлені аспектами: відповідальної поведінки через акт дії (В. Бакштановський, А. Гусейнов, В. Котирло, О. Титаренко, С. Якобсон та ін.); внутрішніх механізмів морального вибору особистості (І. Бех, О. Кононко, С. Ладивир, Т. Піроженко та ін.); педагогічного впливу на особистість через побудову стосунків з дорослими

і однолітками та можливостей альтернативної поведінки дітей в соціопросторі (А. Кошелева, А. Макаренко, О. Рейпольська, О. Усова, Р. Шулігіна та ін.); моральної поведінки через різні види активності та способи організації діяльності дітей (Л. Артемова, З. Борисова, Р. Буре, Н. Горопаха, С. Довбня, Р. Жуковська, О. Кошелівська, Т. Маркова, Т. Поніманська, В. Сухомлинський та інші).

Мета статті полягає в аналізі наукових теорій пізнання, підходів до дієвого вирішення проблеми педагогічного стимулювання відповідальної поведінки дітей дошкільного віку в ситуаціях морального вибору.

Для реалізації мети нами використано такі методи дослідження, як: аналіз, синтез, узагальнення здобутих теоретичних даних з їх подальшою обробкою, систематизацією та формулюванням авторських висновків.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для розуміння змісту поняття «мораль», скористаємось відповідними довідниковими джерелами. Зокрема у словнику української мови тлумачення моралі подається як система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства (Словник української мови, 1973: 799), в енциклопедії сучасної України, мораль (від лат. *moralis* – моральний, від *mores* – звичай, воля, закон, властивість) – як духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнено норми, цінності, зразки поведінки, принципи ставлення до інших індивідів і соціальних груп (Аболіна, Надольний, Тищенко, Вовчик-Блакитна, 2019). Спираючись на суголосні означення ключового поняття, можна розглядати моральний вибір, як добровільне самовизначення дитиною суспільних норм, правил, цінностей, способів поведінки. Моральний вибір може відбуватися при наявності суб'єктивної здатності особистості його здійснювати та об'єктивного існування проблемної ситуації, в якій можливі альтернативні способи поведінки.

І. Кант вважав, що завдяки моралі здійснюється регуляція суспільних відносин, але не шляхом примусу, наставляння, а методом орієнтації людей на гуманні, добрі, справедливі стосунки, тобто через формування моральних цінностей (Кант, 1995: 228-289).

Уявлення американського психолога, фахівця у сфері психології розвитку Л. Колберга зводились до твердження, що прогрес морального становлення особистості має стадійний характер. Зміна стадій пов'язана із віковими змінами у когнітив-

ній сфері людини, а тому формування моральних суджень відбувається на основі взаємодії між когнітивними структурами, що розвиваються та соціальним досвідом, що поступово розширюється (Kohlberg, 1975).

Класик педагогіки К. Ушинський зазначав: «Тільки особистість може впливати на розвиток і визначення іншої особистості, тільки характером можна формувати характер... Причини такого морального магнетизму приховані глибоко в людській природі» (Ушинський, 1974: 354-385).

З науковим підходом К. Ушинського погоджується вітчизняний психолог І. Бех, який переконаний, що «мораль дитині спадково не передається, вона виховується», і емоційно-моральне вдосконалення дитини залежить від вміння вихователя проникнути у внутрішній світ дитини через співпереживання» (Бех, 2003: 149-160). Під вихователем необхідно розуміти не тільки професіонала, а й батьків (першовихователів), які в ситуації надмірної зайнятості досить зневажно ставляться до питань, пов'язаних з духовно-моральним вихованням дитини.

У зв'язку з цим, С. Заблоцька стверджує, що дефіцит часу спілкування з дітьми в умовах сім'ї призводить до підвищення ролі суспільного виховання (Заблоцька, 2013: 56). За твердженням дослідниці, у дитини формується когнітивний образ певної поведінкової реакції через спостереження моделі поведінки (дорослого), яка надалі слугує їй орієнтиром у власній поведінці. Змодельована дорослими поведінка тісно пов'язана з характеристиками підкріплення, які впливають на процеси сприйняття цієї моделі та її реалізації дитиною (Заблоцька, 2013: 12).

Однією з важливих складових моральної поведінки і поведінкових реакцій дитини виступає її відповідальність. С. Рубінштейн у своїх працях зазначає, що, відповідальність є втіленням істинного, найглибшого і принципового ставлення до життя. Це не тільки усвідомлення всіх наслідків уже зробленого, а й відповідальність за все втрачене (Рубінштейн, 1976: 261). Спираючись на постулати науковця, можна розуміти відповідальність як здатність дитини:

- детермінувати події, вчинки в момент їх здійснення, в ході їх виконання, аж до радикальної зміни всього життя;
- бачити, виокремлювати, формулювати проблеми, усвідомлювати їх та своєчасно приймати відповідні рішення.

У своїй монографії «Психологія відповідальної поведінки» М. Савчин (Савчин, 2008) пропонує сучасну концепцію відповідальності, яку роз-

глядає як цілісну якість особистості – інтеграцію духовних, соціально-психологічних та психофізіологічних складових. На думку автора, відповідальність забезпечує розвиток дитини як суб'єкта моральної поведінки, який реалізує необхідне, належне та інтенційне. У контексті моральності, М. Савчин інтерпретує відповідальність як смислове утворення особистості, загальний принцип співвіднесення (особистісної саморегуляції) мотивів, цілей і засобів життєдіяльності, що не зводяться до правила або кодексу правил, не є конкретним мотивом або їх сукупністю (Заболоцька, 2013: 22). Тому ми можемо розуміти відповідальність, як здатність дитини детермінувати події, вчинки в момент їх здійснення; бачити, виділяти, ставити проблеми, вчасно їх усвідомлювати та приймати відповідні рішення. Це може відбуватися через різновид активної ігрової діяльності дітей, яка складає основний зміст їхнього життя та є провідною діяльністю, тісно пов'язаною з подальшим навчанням і працею. Термінологічне словосполучення ігрова діяльність є родовим щодо поняття гра, яку ми розуміємо як конкретний прояв ігрової діяльності дитини в умовах ситуацій, спрямованих на відтворення і засвоєння дітьми суспільного досвіду, в якому уможливлено самокерування поведінкою (Довбня, Шулигіна, 2020: 181).

Спираючись на праці Л. Виготського (Виготський, 1984), можна стверджувати, що моральний розвиток слугує основою духовно-морального виховання, оскільки взаємодія між розвитком особистості та педагогічним впливом на неї відбувається через сприймання, усвідомлення, оцінку і перевірку досвідом моральних вимог. У складності цього процесу переконана О. Кононко (Кононко, 2002), Л. Лохвицька (Лохвицька, 2014), які у своїх доробках підтримують думку Л. Виготського про нерівномірний моральний розвиток дитини у процесі дорослішання та її переходу на якісно нові рівні. Інтерпретацію рівнів згідно з Програми морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі» (Лохвицька, 2014), подаємо нижче:

– *уявлення про моральні норми*, наприклад, про добрі й погані вчинки (на різних вікових етапах утворюються нові види стосунків між дитиною і дорослим);

– *моральні почуття і мотиви поведінки* (знання і дії пов'язані з почуттям обов'язку, відповідальності за свої вчинки);

– *звички моральної поведінки* (єдність мотивів і дій, підпорядкування мотивів поведінки, що є засвідченням моральної вихованості);

– *основи соціальної компетентності* (зміна активності у соціальній ситуації, зокрема у ситуації морального свідомого вибору).

У дошкільному віці моральні норми можуть виступати як мотиви поведінки, що стимулюють дитину до активних, відповідальних дій в ситуаціях морального вибору. Так, І. Бех говорить про необхідність формувати у дитини бути гідним прийняти естафету людської духовності, культивувати потребу в моральному збагаченні – збагаченні досвіду морального вибору, який безпосередньо залежить від життєвого досвіду дитини (спілкування, ігри, праця, навчання, інтереси, захоплення тощо) (Бех, 2004: 3-7). За це відповідають першовихователі-батьки, педагоги-професіонали, оточення друзів, однолітків та соціум в цілому.

Так, *батькам і вихователям* важливо налагодити співпрацю, довірливі стосунки між собою і дітьми задля можливості створення відповідної психолого-педагогічної атмосфери комфорту, яка б сприяла обміну думками, емоціями та стала платформою довіри для своєчасного надання допомоги дитині у будь-якій скрутній ситуації, зокрема в ситуації морального вибору.

Спілкування та спільна різноманітна діяльність з *однолітками* та *друзями* може сприяти формуванню відповідальності, чуйності, доброти, слугувати стимулом для усвідомлення дитиною себе членом дитячої спільноти і, відповідно, відповідальності за інших. Щодо впливів на дитину *соціуму*, то дорослий має допомогти дитині в оцінці проблемної ситуації, аналізі її наслідків, інтерпретації можливих правильних поведінкових реакцій, оцінці подальших дій тощо. При цьому, особливу увагу варто звертати на можливості самих дітей і надавати їм можливості першочергового морального вибору та прийняття відповідальних рішень.

Для реалізації зазначених вище установок можна запропонувати низку методів, засобів і форм роботи з дітьми дошкільного віку зі стимулювання відповідальної поведінки у ситуаціях морального вибору (див. табл. 1).

Доцільно зацентувати увагу на чіткій взаємодії всіх суб'єктів – активних учасників даного процесу, спираючись на принцип системного підходу до цілісності педагогічної взаємодії «дитина – дитячий колектив – вихователь – батьки» та чіткої організації діяльності дітей, зокрема ігрової.

Перевага гри над будь-якою іншою діяльністю дитини полягає в тому, що гра, залишаючись максимально вільною та привабливою для дитини, стає школою довільної поведінки, вчить

Таблиця 1

Методи, засоби і форм роботи з дітьми дошкільного віку зі стимулювання відповідальної поведінки у ситуацій морального вибору*

Методи і засоби	Форми
– наочні матеріали та результати дитячої творчості: – ілюстрації, картини; – відео- фото- матеріали; – творчі доробки дітей	– заняття; – вільна творча діяльність; – гуртки, виставки; – екскурсії тощо
– дитяча література: – казки; – оповідання; – вірші; – прислів'я, приказки тощо	– читання дитячої літератури з подальшим розв'язанням проблемних ситуацій; – завдання на розв'язання ситуацій морального вибору
– морально-етичні бесіди з використанням ілюстративного матеріалу;	– обговорення з дітьми ситуацій морально-етичного вибору, прикладів з реального життя (тематика – за вибором дітей, вихователя, батьків) за допомогою ілюстративного матеріалу
– гра (спільна ігрова активність)	– арт-ігри; ігри-драматизації, сюжетно-рольові ігри для набуття дітьми досвіду відповідальної поведінки у ситуаціях морального вибору
– фізичні вправи, забави	– фрагменти історичних реконструкцій, ситуацій, подій; – командні змагання (взаємодія єдності, волі, вчинків і дій; групові/колективні рішення)
– щоденник добрих справ і справедливих вчинків	– заняття-тренінги, вправи, ситуації-провокації тощо

*Примітка: укладено авторами.

дитину досягати мети, долати свої імпульсивні бажання. Це, практично, єдина сфера, у якій дошкільник може виявити свою ініціативу та творчу активність (Половіна, 2011). Саме в грі діти вчаться контролювати та оцінювати себе, розуміти, що вони роблять, і найголовніше, прагнуть діяти за правилами. У розвинутій формі ігрової діяльності діти самостійно хочуть діяти відповідно до прийнятих правил, а це є підґрунтям для стимулювання відповідальної поведінки дитини, яка опинилась у ситуацій морального вибору (Довбня, Шулигіна, 2020: 180-181). Вона полягає у дотриманні правил, забезпечує емоційне задоволення всіх її учасників ходом гри і бажання продовжувати її з метою збагачення досвіду.

Такий підхід до організації діяльності дітей дошкільного віку зумовлює появу нових якостей і новоутворень, які накопичуються й перетворюються у досвід відповідальної поведінки завдяки педагогічному стимулюванню.

Висновки. Отже, на основі здійсненого аналізу філософських, психолого-педагогічних теорій пізнання, історичного і сьогоденного інтересу до духовно-моральних вчень у процесі життєдіяльності людства, зокрема зростаючого покоління, можна говорити про актуальність досліджуваної проблеми в умовах

сьогодення. Ціла плеяда науковців здійснила багатогранні пошуки, зокрема в аспектах відповідальної поведінки через: *акти людської дії, внутрішніх механізмів* морального вибору особистості, *педагогічного впливу* на неї через побудову стосунків з дорослими і однолітками; *можливості альтернативної поведінки* дітей в соціумі, моральної поведінки; *способи організації діяльності* дітей, у тому числі ігрової тощо. При чому, спираючись на принцип системного підходу до цілісності педагогічної взаємодії «дитина – дитячий колектив – вихователь – батьки» та чіткої організації діяльності дітей, можна допомогти дошкільникам усвідомлено дотримуватись відповідальної поведінки в різних ситуаціях морального вибору та безпосередньо його здійснювати.

У той же час, подальші дослідження даної проблеми варто спрямувати на: вивчення і врахування індивідуального потенціалу дітей дошкільного віку для пошуку альтернативних механізмів педагогічного впливу з покращення якості їх поведінки в ситуаціях морального вибору; дослідження впливу інших видів активності (рухової, трудової тощо) на відповідальне поведіння дитини в ситуації морального вибору та конкретизації умов для досягнення найбільш оптимальних результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аболіна Т. Г., Надольний І. Ф., Тищенко С. П., Вовчик-Блакитна О. О. Мораль: Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [веб-сайт] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=69220 (дата звернення: 16.07.2021)
2. Бех І. Д. Виховання особистості: навчально-методичний посібник. Київ: Либідь, 2003. С. 149-160.
3. Бех І. Д. Закономірності сучасного виховного процесу. *Дошкільне виховання*. 2004. № 2. С. 3-5.
4. Бех І. Д. Концепція правил відповідного виховання. *Дошкільне виховання*. 2004. № 11. С. 3-7.
5. Виготський Л. С. Собрание сочинений. Москва: Педагогика, 1984. Т. 4 Проблемы возраста, 432 с.
6. Довбня С. О., Шулигіна Р. А. Теоретико-методичний супровід ігрової діяльності дітей дошкільного віку / *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Випуск 72 том 1: збірник наукових праць. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 177-183.
7. Заболоцька С. І. Психологічні умови розвитку моральних форм поведінки у навчально-ігровій діяльності дошкільників. Дис. ... канд. пед. наук: 19.00.07. Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка: Дрогобич, 2013. 258 с.
8. Кант І. Основы метафизики нравственности / Основы метафизики нравственности. Критика практического разума. Метафизика нравов. Санкт-Петербург: Наука, 1995. С. 228-289.
9. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід). Київ: Стило, 2002. 251 с.
10. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі». Тернопіль: Мандрівець, 2014. 128 с.
11. Половина О. А. Психолого-педагогічний супровід ігрової діяльності п'ятирічних дітей. 2011. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5692/1/Polovina_OP_PI.pdf (дата звернення: 18.07.2021)
12. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. Москва: Наука, 1976. 416 с.
13. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. 280 с.
14. Словник української мови. Академічний тлумачний словник в означеннях: в 11 томах (СУМ 11) / АН УССР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. Том 4. С. 799.
15. Ушинський К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии / Избр. пед. соч.: В 2 т. Москва: Педагогика, 1974. Т. 1. С. 354-385.
16. Kohlberg L. Moral stages and moralization. New York: Winston, 1975. 125 p.

REFERENCES

1. Abolina, T. H., Nadolnyi, I. F., Tyshchenko, S. P. et. al. (2019). Moral: Entsyclopedia Suchasnoi Ukrainy [Morality: Encyclopedia of modern Ukraine]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy – Institute of Encyclopedic Research of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=69220 (data zvernennia: 16.07.2021) [in Ukrainian].
2. Bekh, I. D. (2003). Vychovannia osobystosti [Education of personality]. Kyiv: Lybid, pp. 149-160 [in Ukrainian].
3. Bekh, I. D. (2004). Zakonomirnosti suchasnoho vykhovnoho protsesu [Patterns of modern educational process]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*, Vyp. 2, pp. 3-5 [in Ukrainian].
4. Bekh, I. D. (2004). Kontsepsiia pravlylo vidpovidnoho vykhovannia [Concept of rule of the relevant education]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool education*, Vyp. 11, pp. 3-7 [in Ukrainian].
5. Vigotskiy, L. S. (1984). Sobranie sochineniy [Collected works]. T. 4. Problemyi vozrasta. Moskva: Pedagogika, 432 p. [in Russian].
6. Dovbnia, S. O., Shulyhina, R. A. (2020). Teoretyko-metodychnyi suprovod ihrovoi diialnosti ditei doshkilnoho viku [Eheoretical and methodological support of play activities of pre-school children] / *Naukovyi chasopys natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova – Scientific journal of Drahomanov National Pedagogical University*. Serii 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy, Vyp. 72 (1), pp. 177-183 [in Ukrainian].
7. Zabolotska, S. I. (2013). Psykholohichni umovy rozvytku moralnykh form povedinky u navchalno-ihrovii diialnosti doshkilnykiv [Psychological prerequisites for the development of moral patterns of behaviour in educational and play activities of pre-schoolers]. *Candidate's thesis. Drohobyt'skyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka [Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko]*. Drohobych [in Ukrainian].
8. Kant, I. (1995). Osnovy metafiziki nrvstvnenosti [Basic metaphysics of morality] / *Osnovy metafiziki nrvstvnenosti. Kritika prakticheskogo razuma. Metafizika nrvov* – Basic metaphysics of morality. *Criticism of practical reason. Metaphysics of reason*. Sankt-Peterburg: Nauka, pp. 228-289 [in Russian].
9. Kononko, O. L. (2002). Psykholohichni osnovy osobystisnoho stanovlennia doshkilnyka (systemnyi pidkhid) [Psychological prerequisites of personality formation of the pre-schooler]. Kyiv: Stylos, 251 p. [in Ukrainian].
10. Lohvytska, L. V. (2014). Prohrama z moralnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku «Skrbnitsia morali» [Programme for moral education of pre-school children entitled "A treasure trove of morality"]. Ternopil: Mandrivets, 128 p. [in Ukrainian].
11. Polovina, O. A. (2011). Psykholoho-pedahohichni suprovod ihrovoi diialnosti piatyrychnykh ditei [Psychological and pedagogical support of game-driven activities of five-year-old children]. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5692/1/Polovina_OP_PI.pdf (data zvernennia: 18.07.2021) [in Ukrainian].

-
12. Rubinshteyn, S. L. (1976). Problemyi obschey psihologii [General psychology studied issues]. Moskva: Nauka, 416 p. [in Russian].
 13. Savchyn, M. V. (2008). Psykholohiia vidpovidalnoi povedinky [Psychology of responsible behaviour]: monohrafiia. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 280 p. [in Ukrainian].
 14. Slovnyk ukrainskoi movy (1973). *Akademichnyi tlumachnyi slovnyk v oznachenniakh* [Academic glossary in definitions]: v 11 tomakh (SUM 11) / AN USSR. *Instytut movoznavstva – Institute of Linguistics*. Kyiv: Naukova dumka, Vyp. 4. 799 p. [in Ukrainian].
 15. Ushinskiy, K. D. (1974). Chelovek kak predmet vospitaniya. Opyit pedagogicheskoy antropologii [A person as a subject of education. Best practices in pedagogical anthropology]. Moskva: Pedagogika, Vyp. 1. pp. 354-385 [in Ukrainian].
 16. Kohlberg, L. Moral stages and moralization. New York: Winston, 1975. 125 p.